

JÜRI EESTI KEELES

RAIMO RAAG

Annotatsioon. Artikkel kirjeldab isiku- ja kohanime *Jüri* levikut Eestis ning vaatleb sellest arenenud üldnimesid sõnamoodustusviisi ja semantika seisukohast. Tutvustatakse XI sajandil kirja pandud gruusia pärimust, millest lähtuvad hilisemad kujutelmad ristiusu pühakust Pühast Jürist kui lohetapjast ja kuningatütre päästjast. Nenditakse, et juba 1630. aastail kuulus eesnimi *Jüri* kõige populaarsemate eesti meeste eesnimede hulka Pärnu kreisis, erinevalt Tartu kreisist, kus *Jürgen* oli tunduvalt levinum. Praegugi on *Jüri* tavalisemaid eesti mehenimesid. *Jüri* populaarsus avaldub kohanimedes üle Eesti, eriti arvukate talunimede näol. Üldnimele *jüri* taanduvad mitmed tuletised, liitsõnad ja liitsõnatuletised nii kirja-keeles kui ka murretes. Rohkesti on *jüri* abil moodustatud liitsõnu, milles *jüri* esineb nii laiend- kui ka põhiosana, nende hulgas on taime-, kala- ja linnunimetus. Eriti arvuka mõisterühma moodustavad need liitsõnad, mis iseloomustavad inimest ameti või mõne omaduse poolest.

Võtmesõnad: üldnimestumine, üldnimi, isikunimi, kohanimi, tuletis, liitsõna, eesti keel, eesti murded

1. Sissejuhatus

Mõni aasta tagasi ilmus kogumikus „Sõida tasa üle silla. Raamat eesti keelest ja meelest“ kirjutis, mis võttis vaatluse alla eestlaste paikkondliku identiteedi avaldumise rahvapärases sõnavaras. Üheks nähtuseks, mida kirjutises mainitakse, on „[I]evinud mehenime järgi kutsutud Jaani kihelkonna Maasi elanikke *seiud* (< Aleksei), Valjala omad olid *sassad* (< Aleksander) ja muhulased *tähved* (< Stepan)“ (Viikberg 2018: 28). Neis näidetes ei märgi sõnad *seiud*, *sassad* ja *tähved* enam konkreetseid üksikisikuid, vaid inimrühmi, mille üksikliikmete eesnimed ei pruugi olla *Aleksei* (*Seiu*), *Aleksander* (*Sass*) või *Stepan* (*Tehvan*). Teisisõnu on need pärisnimed ehk proopriumid minetanud oma individualiseeriva, üksikisindajat identifitseeriva omaduse, olles seega metafooridena üle läinud

üldsõnade ehk apellatiivide kategooriasse. Teisiti öeldes on pärisnimed üldnimestunud.

Järgnevas käsitlen isikunime *Jüri* ja selle kasutamist üldnimeks. Seni eri allikates laiali pillatud ainese varal eritlen *jüri*-sõnad tähenduse ja sõnamoodustusviisi järgi, et tuua esile üldnimestumise mitmekesisust. Uuritava aine valik on tingitud asjaolust, et *Jüri* on olnud läbi aegade nimi, „mida isikunimetuste loomisel on möödanikus kõige enam tarvitatud“ (Mäearu 2002a: 56; vt ka 2002b: 29), ja mille aktiivset kasutamist sobib illustreerima tsitaat Hans Luige 1969. aastal ilmunud romaanist „Kosmodroomidest kaugel“ (lk 42): „Sevostjan imestanud, et küll ikka eestlased on veider rahvas .. kõik on neil jürid (santehnik – torujüri, arst – joodijüri, autolukksepp – õlijüri).“ (Mäearu 2002a: 5; 2002b: 29) Enne kui asun üldnime *jüri* ja selle alusel moodustatud sõnade käsitlemise juurde, annan ülevaate eesti keeles toimunud üldnimestumise varasematest käsitlustest, tutvustan üldise tausta loomiseks nime *Jüri* ja püüan jälgida *Jüri* juurdumist isikunimeks. Seejärel vaatlen kahes eraldi alajaotises üldnime *jüri* ja selle tuletisi ning *jüri* abil moodustatud liitsõnu ja liitsõnatuletisi nii murretes kui ka kirjakeeles, kusjuures kategoriseerin *jüri*-sõnad semantika seisukohast.

2. Pärisnimest üldnimeks

Üldnimestumise teel saadud eesti sõnade näiteid pole vaja kaua otsida. Jüri Viikbergi toodud toredate näidetega samasse inimese geograafilist päritolu märkivasse ritta paigutub *iivan* 'venelane' (< vn *Иван*), mida EKI ühend-sõnastikus 2021 iseloomustatakse kõnekeelsena ja „Eesti slängi sõnaraamatu“ koostajad peavad vanemate inimeste, Teise maailmasõja aegadest või veelgi varasemast ajast pärinevaks slängisõnaks (Vainola, Kaplinski 2003). Pole sugugi võimatu, et see vene mehenimest arenenud üldnimi on tekkinud iseseisvalt eesti keeles, aga see võib olla ka üldnimeks, nii-öelda valmis kujul laenatud. Soome sõdurislangis on sõna *iivana* 'venelane, venelased' kasutusel juba 1918. aastast (Hämäläinen 1963: 42) ja saksa keeles käibib venelase kohta *Iwan* niisamuti. Dudenis sõnaraamatu võrguväljaande kinnitusele on üldnimi *der Iwan* „umgangssprachlich scherzhaft, oft abwertend“ ehk kõnekeeles naljatlev, sageli halvustav (Duden), kuid üldsõna *Iwan* kasutusele tuleku aega pole mainitud.

Eesti keeleteadlaste ja nimeuurijate erilist tähelepanu on pälvinud pärisnimest *Mats* (< *Mattheus*, *Matthias*; Rajandi 1966: 127–128; Roos

1962: 412; vt ka Seppo 1994: 92) saadud üldnimi *mats*. Nagu osutab Ellen Uuspõld kirjutises „Mats enne ja nüüd“ (Uuspõld 2000), mis põhines ettekandel, mille ta pidas Wiedemanni keeleauhinna kätteandmise puhul 2000. aasta mais, kuulub see üldnimi Andrus Saareste „Eesti keele mõistelises sõnaraamatus“ mõistepiirkondadesse MÜHAKAS ja TALURAHVAS: 'labane inimene, jäme, harimatu talupoeg' (EKMS II: 1075) ja 'talupoeg, mühakas' (EKMS III: 1187), mõlemad on märgendatud halvustavana. Saareste sõnaraamatu andmeid täiendab „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat“, milles on lisatud, et *mats* võib olla ka sõimusõna ning et sõnal on veel kolmas, kõnekeeles neutraalseks peetav tähendus 'mees, poiss' (EKS). Uuspõld märgib selle juurde, et väljendit *iga mats* tuleks pidada fraseologismiks tähendusega 'inimene', sugupoolest sõltumata (Uuspõld 2000: 599). EKI ühendsõnastikus 2021 võetakse eelnev kokku: *mats* on nimisõnana halvustav, kõnekeelne ja märgib heade kommeteta, labase käitumise ja rääkimisega inimest; varem kasutati sõna ka halvustavalt, isegi sõimusõnana talupoja või maamehe kohta, vastandina peenemale inimesele, nagu härra, saks ja linlane; vastavalt nimisõna tähendustele on omadussõna *mats* tähendus 'heade kommeteta, labane' (ÜS). „Eesti slängi sõnaraamatu“ järgi tähendab *mats* 'vennikest, tüüpi' (Vainola, Kaplinski 2003).

Uuspõllu kirjutisega samal aastal ilmus sellele täiendus Reet Kasikult. Ta toob välja, et saksa mõisnikud hakkasid kasutama eestlaste populaarset meeste eesnime *Mats* kohtlase inimese kohta ning et *mats* võis eestlaste suus muutuda talupoega halvustavalt märkivaks sünonüümiks alles pärast seda, kui oli tekkinud „olulisel hulgal iseteadlikke eesti linnainimesi“ (Kasik 2000: 40). See märkus haakub nii Eduard Roosi kui Huno Rätsepa varem esitatud tähelepanekuga saksa laennimede kohta, mis Baltimail laenati suures osas alamsaksa keeles käibiva lühendvormina, kusjuures näiteks just alamsaksa *Matts* ~ *Matz* tähistas üldnimena lihtsameelset, lolli inimest (Rätsep 1983: 70, 73; Roos 1962: 415). Viidatud kirjutises juhib Kasik tähelepanu veel kahele pärisnimele, mis eesti keeles tähistavad mõnd rahvust või rahvuse osa: *vanka* (< vn Ваня < Иван) ja *frits* (sks *Fritz* < *Friedrich*), märkides, et eestlaste selline rahvaste nimetamine piirdub eesnimedega. Ses suhtes erinevad eestlased soomlastest, kes nimetavad rahvusi ka perekonnanime järgi, nagu rootslaste kohta *svensson* ja endi kohta *virtanen* (Kasik 2000: 41). Sama erinevust soomlaste ja eestlaste keelepruugis mainib Heinike Heinsoo Tartus 2000. aasta fennougristide kongressil peetud ning samal aastal trükitis ilmunud ettekandes (Heinsoo

2000: 330)¹, mille sisuks on muidu soome ja eesti keele üldnimestunud eesnimede kõrvutus. Nende kohta märgib Heinsoo, et üldnimestumise teel tekkinud keelend ei pruugi olla ainult etnonüüm, vaid võib olla kasutusel üldisemalt ka inimest halvustava nimetusena, nagu eesti keeles *krõõt* vana inetu naisterahva (tähenduse seletus on siin lisatud ÜSist) ja *leo* halvustavalt mehe kohta. Üldnimestuda võivad veel muinasjuttude tegelaste nimed, näiteks *Kaval-Ants*, kes pole ainult muinasjututegelane, vaid märgib EKI ühendsõnastiku 2021 määratluse kohaselt ka üldisemalt kavalust ja nupukust omakasu eesmärgil kasutatavat inimest (ÜS). Heinsoo mainib veel, et üldnimestunud eesnimi võib tähistada esemeid nagu *välgu-mihkel* 'tulemasin', taimi nagu *jaanilill* 'pääsusilm', 'härghain', 'äiatar' ning loomi nagu *lepatriinu* 'väike punane mustade täppidega mardikas' (tähendusseletused ÜSist minu lisatud) (Heinsoo 2000: 329–330). Isikunimed baasil moodustatud üldnimesid eesti keeles on korduvalt käsitletud Sirje Mäearu (1996; 2002a; 2002b). Tema magistritöö (2002a) on senistest uurimustest ka kõige põhjalikum. Selles analüüsib autor ulatusliku ainese põhjal üldnimestunud liht- ja liitsõnu ning üldnimestunud keelendite abil moodustatud tuletisi ja fraase nende struktuuri, semantika ja päritolu järgi ning esitab selliste keelendite mõistelise liigenduse.

Fraseoloogiliste isikunimetuste nominalisatsiooni, struktuuri ja isikunimetuste põhisõna stereotüüpsete kujundite klassifikatsiooni luues toob Asta Õim (2001) rohkete näidete hulgas ka mõned isikunimesid sisaldavad või nendel põhinevad fraseologismid, nagu *usk(u)matu Toomas* 'väga umbusklik inimene', *eevülikonnas* 'ihualasti' (naise kohta) ja *saksa Mihkel* 'sakslane', 'isikustatud Saksamaa' (tähendusseletused teosest Õim 2017). Üldnimestunud pärisnimede näiteid leidub ka Udo Uiho etümoloogiliste vestete kogumikus, nende hulgas *bikiinid* 'kaheosaline napp päevituskostüüm' (< Bikini atoll), *huligaan* 'avaliku korra tahtlik

¹ Et juba Mai Loogi slängisõnaraamat registreerib üldnime *svensson* rootslase tähenduses (1991: 88), võib järeldada, et see sõna käibis eesti koolinoorte seas juba enne 1991. aastat, kuulumata väga levinud keelendite hulka. Kätlin Vainola ja Lemmit Kaplinski (2003: 229) dateerivad *svenssoni* tulekut eesti keelde 1990. aastatega ja väidavad, et nimetuse populariseerimisele aitas kaasa Kreisiraadio. Rootslast tähistav *svensson* on registreeritud nii Asta Õimu sünonüümisõnastiku teises, täiendatud trükis (Õim 2007: 526) kui ka EKI ühendsõnastikus (ÜS), ent mitte EKSSis. Rootsi keeles tähendab *svensson* tavalist rootslast ja on kujul *medelsvensson* 'keskmine rootslane' kasutusel statistikaterminina (SAO).

rikkuja' (< iiri perekonnanimi Hooligan, Hoolihan või Houlihan) ja *mats* (Uibo 2014: 18–19, 55, 107).

Üldnimestumist käsitletakse EKI teatmiku rubriigis „Pärisnimest üldnimeks“, kus väidetakse, et „[p]ärisnimedest on üldkeele sõnu moodustatud palju, nii koos kirjapildi mugandusega (*nailon, pingpong, aspiriin, termos*) kui ka ilma (*polaroid, teflon, lego*)“ (EKI teatmik). Äratab tähelepanu, et kõik näited on asjanimed – kaupade, toodete, esemete nimed. Ühtegi näidet üldnimestunud isiku- või kohanime kohta pole toodud. Nii võib EKI teatmiku lugejal jääda ettekujutus, nagu piirduks pärisnimest üldnimeks muutumine asjasõnadega. Tegelikult võib aga üldnimestunud keelendi aluseks olla, ja sageli ongi, isikunimi, eesti keeles enamasti eesnimi (*saara, ella, mats, mihkel*), harvem perekonnanimi (*svensson*), ja kohanimi (*kanaarilind* < Kanaari saared). Siinjuures on täiesti asjakohane EKI teatmiku autori(te) märkus, et üldnimestumine on näiteks *interneti* puhul toimunud inglise (või mõnes muus) keeles – algselt tähistas *Internet* ühte kindlat arvutivõrku teiste hulgas, kuid muutus peagi mis tahes arvutivõrkude üldnimetuseks – ja et tulemus, pärisnime taustaga keelend *internet*, on sealt eesti keelde laenatud. See peab kindlasti nii mõnegi teise üldnimestunud keelendi kohta paika.

3. Isikunimi *Jüri*

Isikunimi *Jüri* on meesisikut tähistav eesnimi, ristiusu pühaku Georgiuse nime lühend, kreeka keeles *Άγιος Γεώργιος*, ladina keeles *Sanctus Georgius*. Ladina nimi *Georgius* lähtub kreeka keele liitnimisõnast *γεωργός, geōrgós* 'talupoeg, maaharija', mis on moodustatud osistest *γῆ, gē* 'maa' ja *ἔργον, érgon* 'tegu, töö'.

Püha Georgiust ehk Püha Jüri loetakse pühakuks roomakatoliku, anglikaani ning idakirikus. Läänekirikus kuulub ta nende neljateistkümne pühaku hulka, kes ühe erandiga (Püha Egidius) surid märtritena ning kelle poole pöörduti eriti suure häda või õnnetuse korral. (Farmer 1987: 177–178; Lexikon 1995: 476–478)

Georgius sündis teadaolevalt kristlaste peres Rooma provintsis Kapaadookias praeguse Türgi idaosas; sünniajaks on arvatud ajavahemikku 275–280. Pärimuse järgi teenis ta Rooma sõjaväe ohvitserina sõdurkeiser Diocletianuse ajal ning osutus ristiusku levitades mõjukaks isegi keisri õukonnas. See võis olla üks põhjusi, miks keiser algatas uue kristlaste

vaenamise laine, mille ohvriks langes ka Georgius. Tema surmakuupäevaks peetakse 303. aasta 23. aprilli. (Farmer 1987: 177–178; Lexikon 1995: 476–478)

Püha Georgiust ehk Püha Jüri tuntakse kõige enam lohetapjana. Selle pärimuse teadaolevalt vanim kirjalik teade leidub ühes gruusia XI sajandi käsikirjas, mille bütsantsioloog Christopher Walter on tõlkinud inglise keelde oma gruusia kolleegi Eka Privalova venekeelsest tõlkest (Walter 1995: 321–322). Selle kohaselt valitses Lasia linna ebajumalakummardaja Selinus. Karistuseks saatis Jumal kohutava lohe lähedal asuvasse järve elama, et see linna elanikke õgiks. Valitseja püüdis mitmeti lohe vastu midagi ette võtta, kuid tulemusteta. Kui linna elanikud hakkasid selle tõttu valitsejale etteheiteid tegema, tegi valitseja ettepaneku, et koostataks linna elanike nimekiri, mille järgi iga pere ohverdaks lohe rahustamiseks ühe lapse. Valitseja lubas ise ohvriks tuua oma ainsa tütre. Kui see päev lõpuks kätte jõudis, ehtis valitseja tütre otsekui pulmadeks purpurpunasesse rüüsse, ent muutis meelt ja hakkas linlastele pakkuma kulda ja hõbedat, et tütar vaid surmast pääseks. Linlased jäid järeleandmatuks ja kogunesid tütarlapse lohele ohverdamist tunnistama. Jumal soovis aga korraldada Georgiusele imeteo. Too oli teel Diocletianuse sõjaväest koju Kapadookiasse ning peatus järve kaldal, et hobust joota. Seal nägi ta nutvat valitseja tüdruku, kes hakkas kaunist noormeest veenma, et see oma elu päästmiseks põgeneks, ja jutustas talle oma hädast. Georgius päris tüdarlapselt, mis jumalat linnas kummardatakse. Kuulda saanud, et nendeks olid Hercules, Apollo, Scamander ja Artemis, rahustas Georgius teda, tõstis oma palge Jumala poole palvega imetegu korda saata ja aidata tal lohest võitu saada, et kõik võiksid näha: Jumal on Georgiusega. Hääl vastas: „Olen sinuga.“ Sel hetkel ilmus lohe välja. Georgius astus talle vastu, lõi risti ette ja palus Jumalat, et see muudaks lohe sõnakuulelikuks. Selsamal hetkel, kui Georgius oma palve kuuldavale lasi, kukkus lohe ta jalge ette. Georgius sidus lohe tüdarlapse vööga kinni, andis vöö tüdarlapsele ja käskis tal pöörduda tagasi linna. Linlased kokkusid vaatepildist ning valmistusid põgenema. Georgius rahustas neid ning ärgitas neid kristlasteks hakkama, millega nad soostusid. Seejärel võttis Georgius oma mõõga ja tappis lohe. Rahvas kogunes Georgiuse jalge ette ja tänas Jumalat. Georgius saatis sõna piiskop Aleksandrile, kes tuli kohale ja ristis valitseja ning õukonna, linlased ja linna ümbruse rahva, kokku 45 000 inimest. Georgiuse auks lasi valitseja ehitada pühamu ning kui Georgius sellesse

astus, hakkas elustav allikas pühamu altari ees voolama. (Walter 1995: 321; vt ka Tarand 1995: 75) Pärimus lohetapja Georgiusest sai kristluses eriti tuntuks Genova peapiiskopi Jacobus de Voragine (sündinud umbes 1230, surnud 1298) koostatud, kirikuaasta järgi seatud pühakute elulugude kogumiku „Legenda aurea“ ehk „Kuldlegend“ kaudu. Keskaja lõpuks oli Georgiusest saanud Inglismaa, Veneetsia, Genova, Portugali ja Kataloonia kaitsepühak ning Etioopias ja Venemaal üks esipühakuid (Tarand 1995: 76). Nagu Kristi Tarand märgib, on ristirüütlite nimetamine Püha Jüri kutsikateks üks kõige varasemaid nimekasutusi Eestis. Lisaks tegutses Tallinnas Püha Jüri ordu ja nii Toomkirikus kui ka Niguliste kirikus oli Püha Jüri kabel (Tarand 1995: 76).

Eestlaste isikunimena hakkas *Jüri* levima ilmselt keskaja lõpus, kuid mitte sel häälikulisel kujul, mis juurdus uuemal ajal. Vanemas Tallinna Jaani haigemaja ehk seegi vakuraamatus, mis sisaldab sissekandeid 1435. aastast 1507. aastani, esineb eelistatute eesti talupojanimede hulgas *Jurgen* (Palli 1961: 121). Ka ühes Tallinna kaupmehe arveraamatus aastal 1512 on kirjas *Jurgen* ja *Iorgen* ning Tallinna piiskopile kuuluvate külade talunimistus 1534 *Iurgenn* ja *Jurgenn* (Kobolt 1933: 51–52). Seigast, et nimi kuulus kõnealusel ajal eelistatute talupojanimede hulka, võib järeldada, et *Jurgen* või *Jürgen* – kirjaviisis ei või olla päris kindel, näiteks *ä*, *ö*, *ü* asemel on sageli *a*, *o*, *u* – oli eesti nimena hakanud kanda kinnitama varem. Enamat ei luba kasin allikmaterjal järeldada.

Tunduvalt ulatuslikum allikas on „Wackenbuch des Officium Leal 1518–1544“ ehk Lihula ametkonna vakuraamatu nime all tuntud peamiselt ladinakeelne käsikiri, mis on tallel Rootsi riigiarhiivis ordumeistri fondis (Livonica I, Ordensmästarens arkiv, SE/RA/2401/A/33). Selle sajal lehel on kirjas Saare-Lääne piiskopile kuuluvate 86-s Läänemaa külas elavate adratalupoegade, vabade ja üksjalgade koormised. Esilehel leiduva sissekirjutise järgi on käsikirja algversioon valminud Issanda aastal 1518 ja kirjapanijaks Johannes Pal (Stackelberg 1928: 114). Pal on vakuraamatu trükkis avaldaja Friedrich von Stackelbergi argumentatsiooni järgi eesti soost Läänemaa kirjutaja (*Landschreiber*) Johann Pulck (1928: 81–83; vt ka Rätsep 2011: 19), kusjuures algversioon on hiljem teise kirjutaja poolt täiendatud 1544. aastani (Stackelberg 1928: 81, 84). Vakuraamatu nimesid käsitletud Huno Rätsepa andmeil kuuluvad kümne kõige sagedasema mehenime hulka *Georgiuse* lühendvormid *Juri*, *Iuri* ja *Jurgen*, *Jürgen* (2011: 22–23; 2012: 16). Nagu Rätsep märgib, pidid vakuraamatus

talupoegadena, see tähendab täiskasvanutena märgitud mehed olema sündinud XV sajandi teisel poolel (2012: 16). Seegi kõneleb selle poolt, et *Juri* ja *Jurgen* ~ *Jürgen* olid kõnealuseks ajaks jõudnud eesti mehenimena juurduda. Huvitav on see, et *Juri* on Lihula vakuraamatus *Jurgenist* mõnevõrra sagedasem nimi. Varasemates allikates *Juri* puudus.

Läänemaalt on pärit ka teine umbes sama aja nimeainest sisaldav allikas, Kullamaa vakuraamat. Seda alustas Johannes Lelow, kes seati Kullamaa kirikuõpetajaks 1524. aastal (Saareste 1923: 98). Pärast tema surma 1528 jätkas vakuraamatusse märkmete tegemist 1532. aastani tema ametijärglane, kelleks võis olla Konderth Gulerth (Põld 1999: 27; Arbusov 1913: 73). Kullamaa vakuraamatu korduvate nimede hulgas on *Jurge*, mida Andrus Saareste samastab Püha kihelkonnas „veel praegu“ esineva nime *Jürjega* ning tsiteerib rahvalaulu sõnu „Mai läks Jürje juurejena“ (Saareste 1923: 102), mis on võetud Mihkel Veske 1883. aastal ilmunud eesti rahvalaulude antoloogia teisest andest (Weske 1883: 79–85, laul nr 80). Lisakinnitust eesnime *Jürje* esinemisele rahvalauludes leiab eesti rahvalaulude antoloogiast, kus mehenimi *Jürje* ~ *Jirie* esineb kolmes rahvalaulus, nr-d 66, 289 ja 4823, kusjuures esimene on seesama Veske „Abikaasa tapja Mai“, mille kirjaneku koht on teadmata, teised kaks on Jõhvist (ERL). *Jürje* tohiks olla *Jürgen*i lühend. Ehkki on riskantne seostada kaugema mineviku ja antud juhul lähimineviku andmeid ilma ajalise kauguse tühimikku täitvate andmeteta, viib rahvalauludes säilinud nimekuju *Jürje* mõtteni, et see võib olla häälikuline vaheaste *Jürgen*i kujunemisel *Jüriks*. Kui nii, siis on nimes *Jürje* toimunud lõpukadu: *Jürje* > (**Jürj* >) *Jüri*, nii nagu mitme teisegi oma- ja laensõna puhul (*marja* > *mari*, *karja* > *kari* jt). Lõpukadu toimus juba XIII sajandil ja haaras paari sajandi jooksul kogu sõnavara, nii et XVI ja XVII sajandi tekstides leidub vaid üksikuid lõpukaota vorme (Prillop jt 2020: 131; Kask 1972: 155).

Saaremaa nimede kohta leidub ainst Saaremaa maaraamatutes aastatest 1592, 1617/18, 1618/19, 1627, 1630/31 ja 1645 ning paari ametimõisa üksikus vakuraamatus. Neis on kirjas õige mitu *Jürgen*i, näiteks Ipllas *Jürgen Kaumelens/Kaumel*, Salmes *Jürgen Hüetens*, Löönes *Jürgen Melpen*, Tupenurmes *Koriste Jürgen*, Tõrisel *Pedekuße Jürgen*. Pääaegu igal pool on kirjas *Jürgen*, ainult Võhmas on *Jurgeste Tõnnis*, Torgus *Körckeste/Kurckeste Jurrie* ja Randveres *Immete/Immoter Jorgies* (Tiik 1976). Kuigi kirjaviisis ei või olla päris kindel, tundub, et kaks viimast

näidet võivad kajastada eelmises lõigus mainitud nime *Jürje u*-list, *Jurgenist* lähtuvat teisendit.

Vakuraamatute põhjal on koostatud isegi talupoegade nimestatistikat. Aluseks on olnud Järvamaa 1564. ja 1571. aasta, Harjumaa 1564/65. aasta ja Padise kloostris 1567/68. aasta vakuraamatud. Uurimus ei haara aga kõiki Harju- ja Järvamaa talupoegi, sest Järvamaa vakuraamatus pole märgitud eravalduses oleval maal elavaid talupoegi ja Padise kloostris vakuraamatust on välja jäetud rootsi või rootsi-eesi segaasustusega külad. (Palli 1959: 596) Vaadeldud vakuraamatutest ei leia ühtegi *Jüri*, ainulisena esineb *Jürgen*, allikates kujul *Jurgen*, *Jorgen* ja *Jurg*. Kõnealuste alade nime-eelistuste pingereas asetub *Jürgen* Harjumaal lausa esikohale ning Järvamaal 1564. aastal *Hansu*, *Jaani*, *Andrese*, *Pärtel(i)*, *Peetri* ja *Peebu* järel seitsmendale ja 1571. aastal *Hansu* järel teisele kohale. (Palli 1959: tabel 4)

Siinkohal peab mainima nähtust, millele on tähelepanu juhtinud Heldur Palli: eesnime valiku seos kohalike kirikupühakute nimedega. Et kristlikud nimed olid harilikult pühakute nimed, näitab Palli sõnutsi nende „laiem levik talupoegade hulgas .. pühakukultuse sissetungi“. Nii nagu Järvamaal asuvad Järva-Madise, Järva-Jaani ja Peetri kirik, kannab neis kihelkondades 37% vakuraamatutesse kantud talupoegadest kohaliku kiriku pühaku nimest moodustatud nimesid (Palli 1961: 111). Niisamuti on talupoegadest meeste eesnime valik seotud kohaliku kiriku kaitsepühakuga Harjumaal, kus asuvad *Jüri*, Harju-Madise ja Harju-Jaani kirik. Harju, Ruila, Kiviloo ja Harku lääni vakuraamatus kandis XVI sajandi keskel tervenisti 43% talupoegi ja 1565.–1566. aasta Padise vakuraamatus 38% talupoegi vastavate kirikupühakute nimesid: *Jürgen*, *Mats*, *Madis*, *Hannos*, *Jaan* (Palli 1961: 111–112). Märkimisväärne on talupoegade eesnime valiku sidumine kohaliku kirikupühaku nimega vaadeldud piirkondades veel pool sajandit pärast reformatsiooni. Luterlus kaotas teatavasti ära pühakute kultuse sel esileküündival kujul, nagu seda praktiseeritakse katoliku kirikus.

Nime *Juri* kohta on Eesti ala teisest otsast andmeid XVI sajandi kuuekümnendate aastate algusest ja kaheksakümnendate aastate lõpust, ehkki geograafiliselt tunduvalt kitsamalt alalt kui Lääne- ja Põhja-Eesti vakuraamatutes. 1560. aastate alguses tehti Rõuge ja Vastseliina alal Petseri kloostris maade revisjon. Selles registreeritud talupoegade eesnimede hulgas on kõige enam nimedest *Johannes*, *Andreas* ja *Peetrus* lähtuvad

nimesid. Sageduselt järgmine on *Georg(ius)* kokku 30 esinemusega, nime esinemiskujud on *Юрик* (14 esinemust), *Юрьи* (13) ning *Юри*, *Юрь* ja *Юрца*, mis esinevad vaid üks kord. (Saar 2017: 251, tabel 1; 2016: 16, tabel 1) Siin on nimekujude *Юрьи* ja *Юри*, küllap ka *Юрь* puhul võimalik kahetine tõlgendus. Kuna vene keeles puudub häälik [ü], võib <ю> kajastada nii [ju]-d kui [jü]-d. Kui arvesse võtta esmavärtlise eesnime *Juri* esinemist võrukestel ja setodel, kaldub otsustamise kaalukauss ehk siiski [u]-häälduse kasuks. Seevastu nimekuju *Юрик* puhul ei tohiks tekkida erilist kahtlust, et see kajastab eesnime (eestipäraselt kirjutatuna) *Juurik*, nagu on arvanud ka Evar Saar (2017: 249; 2016: 18). See nimi ei kuulu eesti mehenimevarasse, vähemalt kui otsustada eesti nimekäsiraamatute ja mõne muu eesnimetokogu järgi (Rajandi 1966; Seppo 1994; Statistikaamet; EKMS I: 261–271); tegemist on puht venepärase hellitusnimega, *Юрик* < *Юри* + deminutiivsufiks -к.

Samaladne tõlgendamisküsimus tekib Poola 1588. aasta revisjoni andmete puhul. Selles kuulub talupoegade eesnimede järjestuses nimekujudele *Jurik*, *Iurik*, *Juri* ja *Jurgi* 22 esinemusega teine koht; sageduse esikohal on 35 esinemisjuhuga nimekujud *Hans*, *Hanns*, *Hants*, *Antcz*, *Han* ja *Hansko* (Saar 2017: 251, tabel 1; 2016: 22, tabel 2). Veidi varasemas allikas, Tartu maakonna Poola maksunimekirjas aastast 1582, esinevad talupoegade eesnimed kujul *Jurka*, *Jurgi* ja *Jury* ning veel isanimi *Laur Jurgipoik* (Eisen 1923:5–6). Siin on võimatu otsustada, kas <u> kirjakujudes *Juri* ja *Jurgi* kajastab talupoegade hääldust [ü] või [u], kuid nagu Petseri kloostri maavalduste revisjonigi puhul võiks eesnime *Juri* esinemine võrukeste ja setode pruugis kõnelda selle poolt, et <u> hääldus oli ka Poola-aegsete kirjapanekute ajal [u]. Sellele tõlgendusele räägivad aga vastu *Jurgi* esinemisjuhud, sest see teisend näikse haakuvat ülal käsitletud Kullamaa vakuraamatu teisendiga *Jurge*, mis omakorda on seostatav dokumenteeritud mehenimega *Jürje*.

XVII sajandi esimesel poolel on *Georgiuse* lühendvormid eesti soost meeste eesnimena kindlalt juurdunud. Seda lubavad väita Liivimaa 1638. aasta maarevisjoni materjalid. Neist ilmneb, et Pärnu kreisi talupoegade hulgas esines *Juerri* ja *Jueri* 81 (ja kujul *Jurri* veel 2) talupoja eesnimena ja oli *Hansu* järel (128 esinemisjuhtu) koguni Pärnu kreisi talupoegade eesnimede hulgas sageduselt teine. Seega edestas *Jüri* nii *Jaaku* (67 juhtu) kui *Jaani* (66 juhtu) ja *Tõnist* (62 juhtu). Tartu kreisis oli *Jüri* seevastu tunduvalt vähem populaarne, esinedes maarevisjoni materjalides kujul

Jürri ainult 3 talupoja eesnimena ja jäi kaugelt alla *Jürgenile*, mis oma 60 esinemisjuhuga (lisaks 2 *Jurgenit*) oli pärast *Hansu* (120 juhtu) ja *Jaaku* (67 juhtu) Tartu kreisis sageduselt kolmas talupoja eesnimi. (Liivimaa 1638; vt ka Raag, Vanags 2010: 25–27) Tähelepanu väärib *Jüri* esiletõus, ilmselt XVII sajandil hakkas *Jüri* üha enam levima.

Eriti sagedaks muutus *Jüri* XVIII ja XIX sajandil (Rajandi 1966: 91). Väidet kinnitavad arvukad hilisemad nimeuurimused nii üksikute kihelkondade (Henno 2000; Rootsmäe 1969) kui ka laiemalt Eesti- ja Liivimaa kohta (Pärsik 2011, 2012; Pärsik, Pae 2011), *Jüri* on ikka eelistatumaid meeste eesnimesid, mille kohta leiab kinnitust veel Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpusest (VAKK). Sealt ei õnnestunud XVII sajandist ja sellest varem saada näiteid isikunime *Jüri* kasutuse kohta ühestki tekstiliigist (vaimulik, ilmalik, sõnastik, kohtuprotokoll, metatekst), seevastu on 49 näidet ajavahemikust 1732–1782, lisaks üks üldnime *jürikuu* kohta, XIX sajandist aga 790 näidet, millest tervelt 784 pärinevad kohtuprotokollidest ja vaid 6 ilmalikust kirjasõnast.

Eestis oli 2023. aasta 1. jaanuaril eesnimi *Jüri* 4786 mehel ning see nimi paigutub meeste nime-eelistuste pooldest 13. kohale (Statistikaamet). Kui Statistikaameti populaarsete eesnimede statistikast arvata välja esinemissageduse poolest levinumad venepärased eesnimed *Aleksandr*, *Sergei*, *Vladimir*, *Andrei*, *Aleksei*, *Dmitri*, *Igor* ja *Viktor*, mille kandjaid võib leida küll ka eestlaste hulgas, siis platseerub *Jüri* eestipäraste eesnimede populaarsuselt viiendale kohale *Martini*, *Andrese*, *Toomase* ja *Marguse* järel (Statistikaamet). Seega on *Jüri* üks kõige levinumaid eesti mehenimesid. Isikunime *Jüri* populaarsusele viitab veel see, et *Jüri* on osa ka eesti perekonnanimede varamust, esinedes peamiselt liitsõnaliste nimede laiendosana (*Jüriado*, *Jürimäe*, *Jüriisaar*, *Jüriisalu*, *Jüri(s)son*, *Jürivete* jt), mõningal määral ka tuletise juurtüvena (*Jüriindi*, *Jürine*, *Jüris*, *Jüristo* jt).

Võrdlusena olgu mainitud, et *Jürist* märksa vähem levinud on selle teisendid *Jürgen*, *Jürg* ja *Jürgo*, mida mainib Edgar Rajandi (1966: 91), ning *Jürka*, *Jürnas* ja *Jüts*, mida lisab Raivo Seppo (1994: 72). Neist on levikult esikohal *Jürgen*, mida Statistikaameti andmeil kandis 2023. aasta 1. jaanuaril 658 meest, mis paigutab *Jürgenit* mehenimede hulgas populaarsuselt 234. kohale. *Jüri* teisenditest populaarsuselt teisele kohale asetub *Jürgo*, mille kandjaid oli Eestis 2023. aasta 1. jaanuari seisuga 29, kolmandale kohale 5 kandjaga *Jürnas*. Muude teisendite kandjaid Eestis

kas ei elanud või oli neid vähem kui viis, mistõttu Statistikaamet nende kohta statistikat ei avalda. (Statistikaamet) Kindlasti pole juhus, et kõige enam *Jüri*sid ja *Jürgeneid* on sündinud aprillis, mille rahvapärane nimetus on teatavasti just jürikuu.

Kui *Jüri* teisendid *Jürgen*, *Jürgo*, *Jürg*, *Jürka*, *Jürnas* ja *Jüts* osutuvad võrdlemisi vähe levinuks, siis *Georgi*usest saadud *Jüri*, *Jürgeni*, *Jürka* ja teiste nimeteisendite lähtenime *Georgi* kohta päris sama öelda ei või. 2023. aasta 1. jaanuaril kandis eesnime *Georg* 1082 meest, seega oli tegemist populaarsuselt 155. mehenimega (Statistikaamet).

4. Kohanimi *Jüri*

Lisaks sellele, et *Jüri* on eestlaste hulgas kaua olnud laialt levinud isikunimi, esineb see ka Eesti kohanimes. Harjumaal praeguses Rae vallas on *Jüri* alevik ning mitmel pool Eestis külasid, nagu *Jüriküla* (Jõgevamaal Põltsamaa vallas), *Jürimõisa* (Lääne-Virus Kadrina vallas), *Jüriksmaa* (Pärnumaal Halinga vallas), *Kokõjüri* ~ *Kokejüri* (Võrumaal Rõuge vallas) ja *Palujüri* (samuti Võrumaal Rõuge vallas); näited on valitud Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaasist (KNAB). Eestis leidub ka hulgaliselt *Jüri*-nimelisi talusid ja veelgi arvukamalt *jüri*-osaga liitsõnalisi talunimesid, nagu *Jüriaadu*, *Jüriaia*, *Jürihansu*, *Jürijaagu*, *Jürilepa*, *Jüri-matsi*, *Jüripere*, *Jüritooma*, *Jürivälja*; *Aadujüri*, *Hiietomajüri*, *Jaanijüri*, *Kõnnujüri*, *Madisejüri*, *Nõmme-Jüri*, *Peatjüri*, *Selijüri*, *Sepajüri*, *Suurejüri*, *Uuljüri*, *Vanajüri* ja *Väljajüri* (KNAB).

Nii kihelkonna kui ka aleviku nime *Jüri* puhul on kiriklik seos ilmne: kihelkonna kirik oli pühitsetud Pühale Jürile. *Jüri* kihelkonda Harjumaal kutsuti algselt küll muinaskihelkonna järgi Vaskjalaks (1241 *parochia Waskæl*, 1435 *Waschel*, 1546 *Waschkell*), kuid 1586. aasta revisjoniaktides esineb nimetus *Kirchspiell Sanct Georgen*, mis jääbki kihelkonna nimeks (EKNR 2016: 142, artikli autor on Peeter Päll).

Pühale Jürile on pühitsetud ka Laiuse kirik praeguses Jõgeva maakonna Jõgeva vallas, endises Laiuse kihelkonnas. Ajalooliselt moodustas praegune Jõgeva maakond Tartumaa põhjaosa. Keskajal kandis Laiuse kirik praegusest erinevat nime. Esmakordselt nimetatakse kirikut 1319. aastal ühes paavsti maksukoguja aruandes kujul *Wemela* (Kõpp 1937: 15) ning XV ja XVI sajandi aktides esinevad veel nimekujud *Wemel*, *Wemela*, *Waimel*, *Womel*, *Womele*, *Woymal*, *Woymall* ja *Woymel* (Kõpp 1937: 2).

Pole selge, mis pühakule see kirik oli pühitsetud, aga millalgi Poola ajal hakati Püha Jüri järgi nimetama nii Laiuse kirikut kui ka kogudust, kuid mitte Laiuse kihelkonda ega asulat, praegust alevit. Nimetus leidub esmakordselt ühes Poola revisjoni aruandes aastast 1599 kujul *Kosciol swietego Jerzego*, 1601. aasta Rootsi maarevisjonis kujul *Pastorey S. Jürgen Kirche* ning edaspidigi kujul *Sankt Georg* ja *Sankt Jürgen* (Kõpp 1937: 18).

Kolmas Pühale Jürile pühitsetud evangeelne luterlik kirik Eestis on Tori kihelkonnakirik, nüüdne Eesti sõjameeste mälestuskirik. Siin asunud vanemast kirikust on teateid aastast 1634, kuid kirik võib olla asutatud juba varem (Napiersky 1843: 104). Praegune kirik ehitati vana kiriku asemele 1852–1854. Pole õnnestunud kindlaks teha, millal Tori kihelkonnakirik Pühale Jürile pühitseti.

Lisaks luterlikele Püha Jüri auks pühitsetud kogudustele ja kirikutele on mitmed õigeusu kogudused ja kirikud Eestis pühitsetud Suurkannataja Georgiusele ehk Pühale Jürile. Neist vanim on Paldiski Püha Georgi kogudus. See moodustati Peeter I käsul rajatud kindlussadama asunduse õigeusklike elanike – Vene sõjaväelaste ning Venemaalt saadetud sadamaja kindlustööde (sunnitööliste) – jaoks. Kivikirik ehitati 1784–1787 kohale, kuhu 1728. aastal oli püstitatud puukirik. (EAÕK; artikli autor on Jaanus Plaat) Praegu on Paldiski Püha Georgi kirik Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku valduses.

Vanuselt teine õigeusu kogudus Eestis on Värskas Georgiuse kogudus. See rajati siis, kui Värskas piirkonnas oli tekkinud suuremal hulgal õigeusulisi. Neile püstitati 1759. aastal puukirik, mis pühitseti Suurkannataja Georgiuse auks ja mille asemele 1904. aastal ehitati kivikirik. (EÕAK) Praegu valdab kirikut Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik.

1845. aastal rajati kolmas Püha Jüri auks pühitsetud kogudus Eestis, Tartu Püha Georgi kogudus. Alles 1868. aastal alustati kogudusele kiriku ehitamist ning pühitsemine toimus 1870 (MPEÕK). Tartu Püha Suurkannataja Georgi kirik on praegu Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kiriku valduses.

Vanuselt neljas Pühale Jürile pühitsetud kogudus Eestis on 1861. aastal eestlastest õigeusklike jaoks asutatud Jõõpre Püha Suurkannataja Georgiuse kogudus. Sellele hakati 1876 ehitama kirikut, mis pühitseti aastal 1879 (EAÕK). Kirik on praegu Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku valduses.

Meie päevil tegutseb veel Tallinna Püha Georgi kogudus, mis allub Eesti Apostlik-Õigeusu Kirikule ja mille jumalateenistused toimuvad Püha

Siimeoni ja naisprohvet Hanna kirikus (EAÕK). Koguduse rajamise aastat pole õnnestunud kindlaks teha.

Olgu veel mainitud, et Püha Jüri kaitseb Võru linna ja Jüri nime kannab Võru peatänav.

5. Üldnimi *jüri* ja selle tuletised

Arvestades isiku- ja kohanime *Jüri* üsna laia levikut Eestis, ei tule selle üldnimestumine üllatusena, *jüri*-sõnu on eesti keeles omajagu. Kõigepealt lihttüvi *jüri* 'jüripäev', mis „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ (EKSS) otsustuse järgi kuulub kõnekeelsete keelendite hulka. Sama tähendust kannab „Eesti murrete sõnaraamatu“ (EMS) andmeil ka murdesõna *jüri*, omastav *jüri*, mis on registreeritud kirderanniku rannamurdes (Lüganusel, Jõhvis), saarte murdes (Ansekülas), idamurdes (Kodaveres) ja Võru murdes (Urvastes ja murdeala idaosas).

Lihttüvel *jüri* on (või on olnud) eesti murretes veel tähendus 'tungraud laevaehitusel' (EKMS II: 360), mis on murrete sõnaraamatus kirjas Häädemeeste sõnana (EMS). Mustjalas on *jüri* kalanimetus, täpsemini öeldes merihärja sõimunimi (Kendla 2014: 94).

„Eesti murrete sõnaraamat“ esitab *jüri* 'jüripäev' häälikulise teisendina nimetava kuju *juri*, mille levikuala on saarte murre (Mustjala, Muhu), läänemurre (Häädemeeste) ja Setu. Selline levik viib mõtte vene mõju võimalusele. Setud on teatavasti sajandeid venelaste otseste naabritena elades ja ka ühise usu kaudu olnud vene keele mõju all. Saaremaal ja Muhus leidis XIX sajandi neljakümnendatel aastatel aset talupoegade ulatuslik Vene õigeusku ehk „keisri usku“ siirdumine, mil asendati „paljud endised luterlikud eesnimed kõlaliselt lähedaste venepäraste eesnimedega“ (Peezel 1959: 98). Nende vene eesnimede hulka kuulus eeldatavasti *Juri*, mis hiljem muutus üldnimeks *juri* 'jüripäev', seda vene keele eeskujul, *jüripäev* on vene keeles *Юрьев день*. Ristimisnimena oli Vene õigeusu kirikus muidu traditsiooniliselt kasutusel *Георгии*, teisend *Юпуи* on selle ilmalik vorm.

Lihttüvi *jüri* on andnud arvestataval määral tuletisi, eriti murretes. Kui võtta sõna kirjakeelsuse ja murdekeelsuse eristamise aluseks „Eesti keele seletav sõnaraamat“ (EKSS) ja EKI ühendsõnastik 2021 (ÜS) ja pidada neis toodud sõnu kirjakeelseks, siis on eesti kirjakeeles vaid üks tüvest *jüri* moodustatud tuletis, *jüts* 'väike poiss' (EKSS; EKMS II: 434), 'väike, hrl algklassi laps' (ÜS). See on moodustatud samal viisil nagu mitmed

teisedki argikeelsed või slängimaigulised sõnad: lühendatud alussõnale on lisatud liide *-ts*. Nii nagu *ekspeditsioon* > *ekspits*, *järjekord* > *järts*, *konspekt* ja *konservatoorium* > *konts*, *minut* > *mints*, *narkootikum* > *narkots*, *närimiskummi* > *näts*, *sõbranna* > *sõbrants*, *õlu* > *õlts* jt, nii ka *Jüri* > *jü-* + *ts* > *jüts*.

Murretes on *jürist* moodustatud tuletisi enam kui kirjakeeles. Nõo murrakus on kirja pandud omadussõna *jürine* 'Jüri-nimeline' (EMS), mis lähtub otse isikunimest. Rapla murrakust on kirja pandud mitmuslik lillennimetus *jürikesed* (EMS; VMS), mille ainsus on *jürike* 'jürilill' (Vilbaste 1993: 225). Selle taimenimetuse levik ei piirdu aga Rapla murrakuga, nagu lubab järeldada Gustav Vilbaste taimenimetuste raamatus Harju-Jaani kihelkonnast kirja pandud mitmuslik *jürikesed* (1993: 225). *Jüri*-tüve alusel saadud tuletiste hulka kuulub ka Setust kirja pandud *jürik* 'jorjen, *Dahlia variabilis*' (EKMS III: 1113; EMS; SESS). See sõna on tuletatud *ik*-liite abil: *jüri* + *-ik* > *jürik*. Selle liitega moodustatud tuletised tähistavad Setus üldiselt tegijat (*kaasik* 'pulmalaulik', *videlik* 'laisk inimene, laiskvorst'), aga neil võib olla ka hellitav tähendus, nagu sõnades *kivik* 'kivike', *utik* 'emane lambatall' (Hagu, Pajusalu 2021: 34, 36).

„Eesti murrete sõnaraamatus“ omaette märksõna all toodud Pühalepa sõna *jürin* 'mürin', Märjamaalt ja Rõugest registreeritud verb *jürisema* 'nurisema, urisema' ja Harju-Madiselt kirja pandud verb *jüristama* 'müristama' on ilmselgelt häälikuliselt ajendatud ega ole seostatavad üldnimega *jüri*.

6. Üldnime *jüri* abil moodustatud liitsõnad ja liitsõnatuletised

On ka *jüri*-osaga liitsõnu. Kui jääda sõna kirja- ja murdekeelsuse eristamisel eelmises alajaotises esitatud kriteeriumi juurde, on eesti kirjakeeles neli *jüri*-laiendosaga liitsõna ja kaks liitsõnatuletist ning viis *jüri*-põhisosaga liitsõna.

Kõigepealt *jüripäev* '23. aprill, eesti rahvakalendris põllutööde ja karjatamise algus, taluteenijate ja rentnike kohavahetamise päev', mis käib igasuguse kolimise, elu- või töökoha vahetamise kohta (EKSS; ÜS). Vastavalt on *jüriöö* 'öö vastu jüripäeva' ja *jürikuu* see kalendrikuu, millesse langeb jüripäev, aprill (EKSS; ÜS). Liitsõnast *jürikuu* on moodustatud liitsõnatuletis *jürikuine* 'aprillikuule omane, aprillis esinev, aprillist pärinev' (EKSS; ÜS). Taimenimetus *jürilill* 'heinamaadel ja mujal niisketes

paikades kasvav valgete või lillakate õite ning sulgjate lehtedega rohttaim (*Cardamine*)' (ÜS) seostub jürikuuga, kuna see taim õitseb jüripäeva aegu (Vilbaste 1993: 225). Selle sõna levik murretes piirdub viie kihelkonnaga: Kihelkonna, Vigala, Audru, Torma, Kodavere (VMS); *jüriöö* levikuala on veelgi kitsam: Laiuse ja Rõuge (EMS).

Kirjakeelne on seevastu hundi rahvapärane nimetus *pühajürikutsikas* (EKSS; EKMS I: 546: *Püha Jüri kutsikas*), mis Eesti Keele Instituudi ühendsõnastiku keerulisema sõnastusega määratluse kohaselt on suure koera sarnase enamasti halli värvi kiskja kõnekeelne nimetus (ÜS). Tegemist on peitesõnaga, sest hunti vanasti kardeti. Põhjuseta polnud tavaks süüdata huntide ja nõiduse tõrjumiseks tulesid just jüriöö (Hiimäe 1984: 12), jüripäev oli karjalaskepäev ja karja taheti huntide eest kaitsta.

Murretest saab *jüri*-laiendosaga liitsõnadele ja liitsõnatuletistele lisa. Ristiusu pühakule viitab Setust kirja pandud nimetus *jüripoostel* 'pühak Georgiuse pilt' (EMS). Selle sõna puhul tekitab põhiosa *poostel* nõutust, sest Püha Georgius ei kuulunud Jeesust saatvate jüngrite ehk apostlite hulka. Siin on sõna *poostel* tähendus laienenud igasugusele ristiusu levitajale, kes Püha Georgius teadaolevalt oli. „Eesti murrete sõnaraamatus“ on *poostel* 'nõid' ja ka kasutusel pahelise, laimaja vms inimese kohta (EMS), millele sekundeerib Andrus Saareste mõisteline sõnaraamat, kus Sangaste sõna *poostel* on 'küla mööda laimu kandja' (EKMS II: 399). Murdesõnaraamatu andmetel on *poostel* nõia tähenduses levinud Häädemeestel ja Karksis, teises tähenduses ka Hallistes, Urvastes, Põlvas ja Leivus (EMS).

Jüripäevaga seostuvad *jürilaat* 'aprillikuus jüripäeval peetav laad', mille levikuala on Tõstamaa ja Audru (EMS), ning Keilast ja Laiuselt kirja pandud *jürituli* ja Ristilt *jüristuli* 'jüripäeva eelõhtul süüdatav lõke' (EMS). Liitsõnatuletis on *jüripäevane* 'jüripäevaaegne', mis on registreeritud Lääne-Nigulas (EMS).

„Eesti murrete sõnaraamatusse“ on võetud kolm liitsõnalist linnunimetust, mille laiendosa on *jüri*. Täpsustamata tähendusega on *jürikull*, mis on registreeritud Mustjala sõnana (EMS). Nimetus seostub sellega, et linnu hüüdeis kuuldi inimnime *Jüri* (Mäger 1994: 199). Mustjalas ja Audrus on *jürilind* 'kägu', suve alguse kuulutaja, kes hakkab jüripäeva aegu kukkuma (EMS; Mäger 1994: 131, 294). Kuusalus on *jürivint* 'käosulane' (EMS). Selle nimetuse seos *jüri*'ga jääb selgusetuks.

Laiendosaga *jüri* moodustatud liitsõnalisi lillenimetusi on murretes kaks, *jürilill* ja *jürikann*. Nagu ülal nägime, on *jürilill* kirjakeeles kevadlill,

mille teaduslik nimi on *Cardamine*. Murretest on aga kirja pandud teine tähendus, 'ülane'. Selle levikuala on Kihelkonna, Audru ja Tori (EMS), „Väikese murdesõnastiku“ andmeil ka Vigala ja Kodavere (VMS). Vilbaste taimenimetuste raamatu kohaselt on *jürilill* Harju-Madises ja Vigalas 'võsaülane', Juurus 'metsülane' (1993: 154, 157). Ka Saareste mõisteline sõnaraamat annab *jürilille* tähenduseks 'ülane' (EKMS III: 154). Nimetus *jürikann* on kirja pandud vaid ühest kihelkonnast, Juurust (EMS). Usutavasti on selle tähendus samuti 'ülane'. Et nii ülane kui *jürilill* on esimesi kevadlilli, seostuvad nimetused *jürilill* ja *jürikann* jürikuuga.

On vaid üks laiendosaga *jüri* moodustatud putuka nimetus, Mustjalast kirja pandud *jürijalg* (EMS). „Eesti murrete sõnaraamatus“ toodud näitelausest selgub, et *Jürijalal on pikad jalad, kere on ümarik nagu pähes* [pähkel], aga see ei aita putuka liiki täpsemalt määratleda ega selgita põhjust, mis seos selle looma jalgadel võiks olla *jüri*'ga. Võib-olla on tegemist ämblikuga.

Saareste „Eesti keele mõistelises sõnaraamatus“ on toodud kolm kalanimetust, mida teistest sõnaraamatutest ei leia: *jõejäri* 'jõevingerjas' (EKMS I: 889), *kivijüri* 'kivihüril' (EKMS I: 891) ja *koerajüri* 'rünt' (EKMS I: 891). Kaks esimest on Kuusalu sõnad, kuna *koerajüri* on registreeritud Kodavere ja Torma sõnana. Mari Kendla väitekirjas on need kalanimetused olemas, lisaks esitab ta *koerajüri* sünonüümi *peni-Jüri*, mis on Kodaverest registreeritud sõna (Kendla 2014: 123–124). Nagu Kendla märgib, tähistab nimetuses *jõejäri* laiendosa kala elupaika (2014: 125), aga seos *jüriga* jääb selgusetuks, nagu ka *kivijüri*, *koerajüri* ja *peni-Jüri* puhul. Siin on *jüri* usutavasti kalastajate peitesõna, mida kasutatakse selleks, et saaklooma mitte peletada.

Kendla väitekirjas on toodud veel kaks liitsõnalist kalanimetust, mille üks osa on *jüri*: *jürihaug* 'haug' ja *jürilatikas* 'latikas' (2014: 58, 77). Neis nimetustes kajastab laiendosa kala kudemise aega. Haugi puhul leiab see aset aprillis-mais ning võib ulatuda juunikuuni (Kendla 2014: 57). Järelikult oleks *jürihaug* aprillis ehk jürikuus kudev haug. Nii nagu haug koeb ka latikas kevadel ja varasuvel, nii et nimetus *jürilatikas* kajastab ilmselt samuti kala kudemise aega või selle aja algust.

Eriti rohkesti on põhiosaga *jüri* moodustatud liitsõnu, mis iseloomustavad inimest ameti või mõne omaduse järgi. Neid sõnu kasutatakse põhiliselt suulise suhtluse vabamates seostes, nii et stiililt kuuluvad need sõnad argikeelde. Mõned sellised sõnad on võetud kirjakeele

sõnaraamatutesse: ametinimetused *joodijüri* 'meedik, eriti velsker' (EKSS; ÜS), *tindijüri* 'kirjatöö tegija' ja *torujüri* 'torulukksepp', ülekantud tähenduses ka 'rumal, taipamatu inimene, toru' (EKSS; ÜS), neile lisaks *jonnjüri* 'jonnakas inimene' (ÜS), *jonnjüri* ~ *jonnijüri* 'jonnija' (Mäearu 2002b: 30) ja *tolajüri*, mida kasutatakse halvustavalt tolapea kohta (EKSS; ÜS). Sirje Mäearu ülevaateartikkel toob veel arvukalt lisanäiteid: *ilmajüri* 'hulkuja mees' (Mäearu 2002b: 30), *ilmjüri* 'hakkaja, osav mees', *jõmmajüri* 'virisev, nuttev laps' (Mäearu 2002b: 30), *jõudejüri* 'kiitleja, kerkleja, kiidukukk' (Mäearu 2002b: 30), *pillijüri* 'pillimees' (Mäearu 2002b: 31), *pindejüri* 'lihtsõdur' (säaremähiste järgi) (Mäearu 2002b: 31), *pudrujüri* 'segaselt kõneleja' (Mäearu 2002b: 30), *pulmajüri* 'naljahammas, vembumees' (Mäearu 2002b: 30), *pühajüri* 'vagatseja' (Mäearu 2002b: 31), *õlijüri* 'autoluksepp' (Mäearu 2002b: 31). Velskri nimetusena oli *joodijüri* kasutusel juba peaaegu sajand tagasi, 1920. aastate teisel poolel Tartu väeosade sõdurite erikeele sõnana (Hermlin 1928: 93). Ka *pindejüri* 'lihtsõdur' tohiks kuuluda sajandivanuste *jüri*-osaga moodustatud liitsõnade hulka, kuigi Hermlin just seda sõna pole registreerinud. Küll aga toob ta sõna *pindejuku* 'jalaväelane' (Hermlin 1928: 93), mis näitab, et tol ajal kutsuti sõdurite keelepruugis säaremähiseid ehk jalarätte saksa keelest pärineva sõnaga *pinde* < sks *Binde*, *Fußbinde*.² Jalarätid olid sokkide-sukkade asemel eri riikide sõjaväes kasutusel veel hilise ajani. Esimene eesti kirjakeele sõnaraamat, mis sõna *pinde* registreerib, on „Eesti keele seletav sõnaraamat“ (EKSS), mille kohaselt on *pinde* tähendus '(marli)side' ja mitmuslikuna 'säaremähis'.

7. Kokkuvõtteks

Vaatluse all on olnud isiku- ja kohanime *Jüri* levik Eestis. Oleme tutvunud XI sajandil kirja pandud gruusia pärimusega, millest lähtuvad hilisemad kujutelmad ristiusu pühakust Jürist kui lohetapjast ja kuningatütre päästjast. Juba 1630. aastatel kuulus eesnimi *Jüri* kõige populaarsemate eesti mehenimede hulka Pärnu kreisis – aga mitte Tartu kreisis –, ning *Jüri* on praegugi tavalisemaid eesti mehenimesid. *Jüri* populaarsus avaldub ka kohanimedes üle Eesti, eriti arvukate talunimede näol.

² Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatu Jakob Hurda poolt täiendatud väljaandes on sõna *pinde* G[enitiv] *piñni* saksakeelseks vasteks märgitud *Aderlassbinde* (Wiedemann 1893: 906) ehk aadrilaskmise mähis.

Isikunimest *Jüri* saadud üldnimele *jüri* taanduvad mitmed tuletised, liitsõnatuletised ja liitsõnad nii kirjakeeles kui murretes. Eriti rohkesti on *jüri* abil moodustatud liitsõnu, neis esineb *jüri* nii laiend- kui põhiosana. Täenduselt koonduvad üldnimest *jüri* saadud sõnad mitmesse mõisterühma, millest esmase moodustavad otseselt pühaku ja temale pühendatud päevaga ehk 23. aprilliga seotud sõnad (*jüriipoostel, jüripäev, jürilaat*) või siis mõne Jüri nime kandva isikuga seotud sõnad (*jürine*). Jüripäev on eesti rahvakalendri olulisemaid tähtpäevi – see märkis kevade ja kevadiste põllutööde algust ning oli karja õuelaskmise päev (Hiimäe 1984: 8–9; H. Moora, A. Moora 1964: 239). Selle päeva tähtsust eesti rahvakalendris rõhutab asjaolu, et kalendrikuud, millesse jüripäev langes, hakati kutsuma *jürikuuks*, millest saadi tuletis *jürikuine*. Sealt laienes *jüri* kasutus tähtpäevale eelnevale ööle ehk *jüriööle*, mil mõnel pool Eestis oli kombeks süüdata *jüritulesid* ehk *jüristulesid*, kas tõrjeks huntide ja nõiduse vastu või sügisesest prahist ja õlgedest vabanemiseks (Hiimäe 1984: 12, 14, 30–31). Sellele mõisterühmale lähedased on teised sõnad, milles *jüri* kajastab jürikuud: lillenimetused näitavad lille õitsemise aega (*jürike, jürilill, jürikann*), käo puhul laulu alustamise aega (*jürilind*) ja kalade puhul kudemise aega (*jürihaug, jürilatikas*). On aga ka üldnimest *jüri* moodustatud taime-, linnu-, putuka- ja kalanimetused, mil pole jürikuuga ilmset seost. Neis on *jüri* kas tuletustüvi (*jürik*) või liitsõna laiendosa (*jürikull, jürivint, jürijalg*). Kalanimetustes võib *jüri* olla ka liitsõna põhiosa (*jõejüri, kivijüri, koerajüri, peni-Jüri*), tõenäoliselt eufemistlikel põhjustel. Siia tuleb arvata ka hundi eufemistlik nimetus *pühajürikutsikas*. Eriti arvukalt on aga *jüri* abil moodustatud argikeelseid liitsõnu, mis iseloomustavad inimest ameti või mõne omaduse poolest.

Jüri-sõnade paljusust kinnitab ka üsna levinud vanasõna *Jürisid, Marisid, kõrvhobuseid ja kõveraaid puid kõik kohad täis* (EÜ), mille paar teisendit on kirja pandud ka Rapla kihelkonnas.

Lühendid, sümbolid

sks – saksa keeles; vn – vene keeles; * – fonotaktiliselt vigane vorm

Kirjandus

- Arbusow, Leonid 1913.** Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Dritter Nachtrag, vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Mitau: Steffenhagen.
- Duden.** Onlinewörterbuch. <https://duden.de>.
- EAÕK** = Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik. Piiskopkonnad. <https://www.eoc.ee/eesti-apostlik-oigeusu-kirik/piiskopkonnad/?v=a57b8491d1d8>.
- Eisen, M[atthias] J[ohann] 1923.** Risti- ja sugunimed Tartu-Võru maakonnas a. 1582. – Eesti Keel (II) 1, 4–10.
- EKI teatmik.** Eesti õigekeelsuskäsiraamat. Toim. Peeter Päll. Koost. Peeter Päll, Maire Raadik, Ülle Allsalu, Katrin Hallik, Katre Kasemets, Kristina Koppel, Margit Langemets, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Tiina Paet, Geda Paulsen, Lydia Risberg, Arvi Tavast, Mari Vaus. Tallinn: Eesti Keele Instituut 2022–. eki.ee/teatmik/.
- EKMS** = Andrus Saareste 1958–1964. Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stockholm: Vaba Eesti; Indeks. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen 1979.
- EKNR** = Marja Kallasmaa, Evar Saar, Peeter Päll, Marje Joalaid, Arvis Kiristaja, Enn Ernits, Mariko FASTER, Fred Puss, Tiina Laansalu, Marit Alas, Valdek Päll, Marianne Blomqvist, Marge Kuslap, Anželika Šteingolde, Karl Pajusalu, Urmas Sutrop 2016. Eesti kohanimeramat. Toim. Peeter Päll, Marja Kallasmaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/knr/>.
- EKS** = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat I–VII, 1988–2007. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- EKSS** = Eesti keele seletav sõnaraamat 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud tr. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat I–VII, 1994–2022. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti Keele Instituut. <http://www.eki.ee/dict/ems/>.
- ERL** = Eesti rahvalaulude antoloogia I–IV, 1969–1974. Toim. Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Raamat.
- EÜ** = Eesti ütlused. <https://www.folklore.ee/ri/date/robotid/index.html>.
- Farmer, David Hugh 1987.** The Oxford Dictionary of Saints. Second Edition. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Hagu, Paul, Karl Pajusalu 2021.** Seto keele teejuht. Värska: Seto Instituut.
- Heinsoo, Heinike 2000.** Jussit ja Matsit. Henkilönimeä sisältävää henkilöön viittaavaa sanastoa suomessa ja virossa. – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7.–13. 8. 2000 Tartu. Pars IV. Dissertationes sectionum: Linguistica I. Redegit T. Seilenthal. Curaverunt A. Nurk, T. Palo. Tartu, 328–331.

- Henno, Kairit 2000.** Poeglaste eesnimed Põide eesti koguduse 1801.–1840. aasta sünniregistreis. – Emakeele Seltsi aastaraamat 44–45, 30–41.
- Hermlin, K[arl] 1928.** Sõdurite erikeelest Eestis. – Eesti Keel (VII) 5–6, 90–102.
- Hiiemäe, Mall 1984.** Eesti rahvakalender III. Tallinn: Eesti Raamat.
- Hämäläinen, Simo 1963.** Suomalainen sotilasslangi. Ensimmäinen osa. Sanasto. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 273.) Helsinki: Suomalainen Kirjallisuuden Seura.
- Kasik, Reet 2000.** Mis nad tulevad meie õue peale ... – Oma Keel 1, 40–41.
- Kask, Arnold 1972.** Eesti keele ajalooline grammatika. Häälikulugu. 2. tr. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kendla, Mari 2014.** Eesti kalanimetused: kujunemine, levik ja nimetamise alused. (= Humanitaarteaduste dissertatsioonid 37.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- KNAB** = Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaas. <https://www.eki.ee/knab/knab.htm/>.
- Kobolt, E[rich] 1933.** Vanemaid isiku- ja kohanimesid. – Eesti Keel (XII) 2, 50–54.
- Köpp, Juhan 1937.** Laiuse kihelkonna ajalugu. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Lexikon 1995** = Lexikon für Theologie und Kirche. Vierter Band. Franca bis Hermenegild. Freiburg, Basel, Rom, Wien: Herder.
- Liivimaa 1638** = Liivimaa 1638. aasta maarevisjon. Eesti asustusala I. Kaguosa. (= ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu osakonna toimetused nr. 1 (7).) Tartu, 1941.
- Loog, Mai 1991.** Esimene eesti slängi sõnaraamat. Tallinn: oma kulu ja kirjadega.
- Moora, Harri, Aliise Moora 1964.** Volkstümliche Zeitrechnung, Arbeitszyklen, Gedenk- und Festtage des Jahres. – Abriss der estnischen Volkskunde. In Zusammenarbeit mit Fachgenossen herausgegeben von H. Moora und A. Viires. Tallinn: Estnischer Staatsverlag, 236–249.
- MPEÕK** = Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik.
- Mäearu, Sirje 1996.** Eesnimi liitumi osana. – Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum, Jyväskylä 10.–15.8.1995. Pars V. Sessiones sectionum. Lexicologia & Onomastica. Redegerunt Heikki Leskinen, Sándor Maticsák, Tõnu Seilenthal. Jyväskylä, 261–264.
- Mäearu, Sirje 2002a.** Eesnimed apellatiivsete keelenditena. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Mäearu, Sirje 2002b.** Pindejürist prügikastikustini. Eesnimelised isikunimetused. – Oma Keel 1, 29–31.
- Mäger, Mart 1994.** Linnud rahva keeles ja meeles. 2., täiendatud ning parandatud tr. Tallinn: Koolibri.
- Napiersky, Karl Eduard 1843.** Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland. Erstes Heft. Livländische Kirchen- und Prediger-Matrikel. Riga: W. F. Häcker.

- Palli, Heldur 1959.** Eesti isikunimedest Harju- ja Järvamaal XVI sajandil. – Keel ja Kirjandus 10, 595–608.
- Palli, H[eldur] 1961.** Mida kõnelevad isikunimed eestlaste usust XIII–XVI sajandil. – Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Artiklite kogumik II. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 108–127.
- Peegel, Juhan 1959.** Venepäraste eesnimede mugandumisest Ida-Saaremaa murdekeeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat V (1959). Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 97–101.
- Prillop, Külli 2020.** Eesti keele ajalooline fonoloogia. – Külli Prillop, Karl Pajusalu, Eva Saar, Sven-Erik Soosaar, Tiit-Rein Viitso. Eesti keele ajalugu. (= Eesti keele varamu VI.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 74–168.
- Pöld, Toomas 1999.** Kullamaa katekismuse lugu. Eestikeelse katekismuse kujunemisest 1532–1632. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pärsik, Liisi 2011.** Lõunaestlaste eesnimedest 1840. aastal. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat IX–X. Tartu: Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus, 138–151.
- Pärsik, Liisi 2012.** Eestlaste eesnimede ajalis-ruumilised muutused 19. sajandi II poolel. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Pärsik, Liisi, Taavi Pae 2011.** Eesnimede piirkondlikud erinevused Eestis 1840. aastal. – Akadeemia (23) 3, 511–535.
- Raag, Raimo, Pēteris Vanags 2010.** Die christliche Terminologie und die Verbreitung christlicher Personennamen im Estnischen und Lettischen im Zeitalter von Reformation und Konfessionalisierung. – Matthias Asche, Werner Buchholz und Anton Schindling (Hgg.): Die baltischen Lande im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Livland, Estland, Ösel, Ingermanland, Kurland und Lettgallen. Stadt, Land und Konfession 1500–1721. Teil 2 (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung, 70). Münster: Aschendorff Verlag, 15–40.
- Rajandi, Edgar 1966.** Raamat nimedest. Tallinn: Eesti Raamat.
- Roos, Eduard 1962.** Eesti eesnimede ajaloost XIX ja XX sajandi vahetusel. – Keel ja Kirjandus 7, 412–421.
- Rootsmäe, L[emming] 1969.** Võnnu kihelkonna isikunimed XVIII sajandil. – Keel ja Kirjandus 10, 623–624.
- Rätsep, Huno 1983.** Alamsaksa päritolu eesnimedest. – Sõnasõel. Uurimusi ja materjale eesti keele sõnavara alalt 6. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu, 69–74.
- Rätsep, Huno 2011.** Kolumbus Krisostomus. Kolumbuse-aegsete eesti poisslaste meelisinimedest ja nende päritolust. – Oma Keel 2, 17–26.
- Rätsep, Huno 2012.** Kolumbus Krisostomus. Kolumbuse-aegsete eesti poisslaste meelisinimedest ja nende päritolust II. – Oma Keel 1, 5–18.

- Saar, Evar 2016.** Rõuge ja Vastseliina talupoegade eesnimed XVI ja XVII sajandil. – Ödagumeresuumlaisi nimeq. Läänemeresoomlaste nimed. Names of Finnic People. (= Võro Instituudi toimõndusõq 30. Publications of Võro Institute 30.) Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro Instituut. Võro, 11–56.
- Saar, Evar 2017.** Forenames in 16th and 17th century southeastern Estonia. – Personal Name Systems in Finnic and Beyond. (= Uralica Helsingiensia 12.) Ed. by Terhi Ainiala, Janne Saarikivi. Helsinki, 241–286.
- Saareste, Andrus 1923.** 400-a. vanune keeleline leid Eestis. – Eesti Keel (II) 4, 97–104; 5–6, 136–149.
- SAO** = Svenska Akademiens ordböcker. <https://svenska.se>.
- Seppo, Raivo 1994.** Eesti nimeraamat. Tallinn: Olion.
- SESS** = Eva Saar, Paul Hagu, Inge Käsi, Maeve Leivo, Hanna Pook, Karl Pajusalu 2020. Seto eripäraste sõnade sõnaraamat. Toim. Eva Saar, Jüri Viikberg. Tartu, Tallinn: EKSA.
- Stackelberg, F[riedrich] von 1928.** Das älteste Wackenbuch der Wiek (1518–1544). – Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1927. Tartu, Dorpat, 78–254.
- Statistikaamet.** Nimede statistika. Populaarsed eesnimed. <http://www.stat.ee/nimed/>.
- Tarand, Kristi (koost.) 1995.** Pühakuteraamat. Nende elulood, teod ja ikonograafilised embleemid. Tallinn: Perioodika.
- Tiik, Leo 1976.** Nimesid Saaremaalt XVI ja XVII sajandist. – Keel ja Kirjandus 7, 413–418.
- Uibo, Udo 2014.** Sõnalood. Etimoloogilisi vesteid. Tallinn: Tänapäev.
- Uuspõld, Ellen 2000.** Mats enne ja nüüd. – Keel ja Kirjandus 8, 598–599.
- Vainola, Kätlin, Lemmit Kaplinski 2003.** Eesti slängi sõnaraamat. Toim. Andres Aule. Tallinn: Aule Kirjastus.
- VAKK** = Vana kirjakeele korpus. vakk.ut.ee.
- Walter, Christopher 1995.** The Origins of the Cult of Saint George. – Revue des Études Byzantines 53, 295–326.
- Weske, Mihkel 1883.** Eesti rahvalaulud. Rahwa suust korjanud ja välja andnud Dr. M. Weske. Teine anne. Tartu: Schnakenburg.
- Wiedemann, Ferdinand 1893.** Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften redigirt von Dr. Jacob Hurt. St. Petersburg: Die Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Viikberg, Jüri 2018.** Mulgid, mehkad ja odratolgused. Eestlaste paikondlikust identiteedist. – Sõida tasa üle silla. Raamat eesti keelest ja meelest. Koost. ja toim. Raimo Raag, Jüri Valge. Tallinn, Tartu: EKSA, 24–29.
- Vilbaste, Gustav 1993.** Eesti taimenimetused. (= Emakeele Seltsi toimetised 20 (67).) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.

- VMS = Väike murdesõnastik I–II, 1982–1989. Toim. Valdek Pall. Tallinn: Valgus.
- Õim, Asta 2001. Isikunimetustest eesti fraseoloogias. – Keel ja Kirjandus 8, 554–562.
- Õim, Asta 2007. Sünonüümisõnastik. 2., ümbertöötatud ja täiendatud tr. Tallinn.
- Õim, Asta 2017. Fraseoloogiasõnaraamat. Uuendatud ja täiendatud trükk. Toim. Katre Õim. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ÜS = EKI ühendsõnastik 2021. Sõnaveeb. Eesti Keele Instituut. <http://sonaveeb.ee>.

Jüri in Estonian

RAIMO RAAG

One of the most popular Estonian male first names, *Jüri*, is derived from the name of the Christian martyr Saint George, immortalised in the legend of Saint George and the Dragon as the warrior who rescues a princess by defeating a dragon. The oldest known written attestation of this legend is found in a Georgian 11th century manuscript, the contents of which is retold in the paper. The paper also gives an account of the spread of the personal name *Jüri*. It is demonstrated that *Jüri* was among the most popular Estonian male first names in the district of Pärnu already in the 1630s. Numerous family names have been formed from *Jüri* by adding a derivational suffix or combining *Jüri* with another word into a compound name. In addition, the element *Jüri* occurs in compound place names all over Estonia, especially in farm names. The main part of the paper examines common nouns in Standard Estonian and Estonian dialects formed on the basis of *Jüri*, some of which are related to St. George's name day on April 23, called *jüripäev* in the Estonian folk calendar. The significance of this day is accentuated by the fact that the month of April is referred to as *jürikuu*, literally 'the month of Jüri'. There are also several names of plants, fishes and birds that have been formed on the basis of *jüri*. A separate conceptual group is formed by numerous compound words that characterise a person in terms of professional occupation or individual peculiarity, like *tindijüri*, 'office worker', literally 'ink-Jüri', or *puudrjüri* 'a person talking unclearly', lit. 'porridge-Jüri'.

Keywords: appellativisation, proper noun, personal name, place name, derivative, compound noun, Estonian language, Estonian dialects

Raimo Raag
Uppsala universitet
Institutionen för moderna språk
Box 636
SE-751 26 Uppsala
Rootsi
Raimo.Raag@moderna.uu.se